

CONSIDERAȚII ASUPRA COMUNITĂȚII ROMÂNEȘTI DIN SERBIA

SANDA CINĂ*

Abstract. *The Romanian community on the territory of Serbia is a historical community that is ethnically artificially divided because of the non-recognition of the Vlach-Romanian synonymy. The tendency of the Serbian state to maintain and use the term „vlah“ to designate all Romanians in Timoc was a hindrance to the identity recognition of the Timochean Romanians as a national minority and the gaining of specific rights. The objectives of this article are to show how the difference between the two large Romanian communities in Vojvodina and Timoc has been created and maintained from a historical, demographic perspective, minority issues and socio-political-cultural organization, highlighting the problems faced by the community Timoc, and how did Romania get involved in supporting this community.*

Keywords: *The Romanian community in Timoc and Voivodina, the division Vlach-Romanian, double indentity, minority rights.*

În țările din vecinătatea României trăiesc importante comunități de români. Din păcate însă, unele comunități istorice/tradiționale, se confruntă cu dificultăți privind recunoașterea oficială a identității naționale. Este și cazul comunității de români din Serbia, mai exact a celei din regiunea Timocul sârbesc, căreia statul sârb întârzie, voit sau nu, să îi garanteze drepturile specifice minorităților cu privire la limba, cultura, credința și tradițiile specifice românești. Serbia nu este un caz singular, probleme privind recunoașterea identității naționale a etnicilor români există și în Bulgaria, Ucraina sau Ungaria.

Există în Serbia două comunități istorice românești, una în Provincia Autonomă Voivodina (Banatul sârbesc), alta în N-E Serbiei în regiunea Timoc (Timocul sârbesc). În cele ce urmează vom arăta că aceste două comunități de români, deși se află pe teritoriul aceluiași stat, au avut destine diferite, iar din perspectiva recunoașterii identității naționale românești, statul sârb a tratat diferit aceste comunități.

* Cercetător științific drd., Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion. I. C. Brătianu“ al Academiei Române.

Interesul pentru cercetarea acestor două comunități este dat de dublul standard aplicat de autoritățile de la Belgrad în legătură cu soarta etnicilor români din Serbia divizați în vlahi și români și menținut în continuare în contextul în care Serbia a obținut statutul de stat candidat la Uniunea Europeană și are de respectat o serie de criterii pentru aderare. Comunitatea românilor din Timoc nu ridică problema modificării frontierelor statului sârb prin unirea cu România, ci doarec recunoașterea identității naționale și atribuirea tuturor drepturilor minorităților etnice aflate pe teritoriul altui stat, așa cum prevăd tratatele internaționale, legislația sârbă și acordurile bilaterale cu România, așa cum beneficiază de ele sârbii din România sau românii din Voivodina.

Obiectivele acestui articol sunt: evidențierea problemelor cu care se confruntă în special românii timoceni printr-o analiză comparativă între cele două comunități din perspectivă istorică, socio-politică și identitară, precum și demersurile/acțiunile prin care România se implică în soluționarea problemelor minorității românești din Serbia.

Evoluția istorică a celor două regiuni

Din perspectiva trecutului istoric, evoluția celor două regiuni din Serbia unde locuiesc românii sau „vlahii“ a fost diferită. Comunitatea românilor din Provincia Autonomă Voivodina (PAV), este recunoscută ca minoritate națională de către autoritățile sârbe (alături de alte 26 de comunități etnice) și beneficiază de toate drepturile specifice minorităților. Românii trăiesc mai cu seamă în regiunea Banatul sârbesc (districtul Banatul de Sud), în 42 de localități dintre care unele cu populație majoritar românească (precum Alibunar, Vârșeț, Panciova, Becicherecul Mare, Covăcița, Jitiște, Cuvin, Apatin, Biserica Albă, Plandiște, Novi Sad), dar și în alte localități cu populație mixtă, conform recensămintelor din Serbia.

Trecutul istoric arată că românii din Banatul sârbesc s-au bucurat de toate drepturile minorităților încă de pe vremea când făcea parte din Imperiul Austro-Ungar, iar statutul autonom pe care această provincie l-a avut în cadrul Iugoslaviei/Serbiei le-a oferit atât recunoașterea identității românești, cât și beneficiul drepturilor minorităților naționale. Românii din această regiune sunt considerați cel mai vechi neam care a populat Banatul, teritoriu care a făcut parte din regatul lui Burebista, toate celelate populații stabilindu-se aici în diferite etape istorice, urmare a ocupației de către unguri sau turci. Banatul a căpătat o largă autonomie sub suzeranitatea otomană, menținută și după anul 1718, când teritoriul a intrat în componența Imperiului austriac. În urma Primului Război Mondial și a înfrângerii Austro-Ungariei, Marea Adunare Națională de la Novi Sad a proclamat unirea Voivodinei cu Serbia (la 25 noiembrie 1918), provincia devenind parte a noului stat, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. După terminarea Primului Război Mondial și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920), Marile Puteri au impus împărțirea Banatului istoric între Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor

(RSCS) și Regatul României, neținându-se cont nici de faptul că teritoriul forma o unitate geografică și nici de voința liber exprimată a majorității locuitorilor săi de a rămâne împreună (dorință exprimată chiar prin vocea delegaților bănățeni prezenți la Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918). În urma Tratatului de la Sevres semnat la 10 august 1920 care reglementa împărțirea Banatului și delimita granița româno-sârbă, aproape 80 000 de români au rămas în Banatul sârbesc ce aparținea RSCS, iar circa 50 000 sârbi și croați au continuat să trăiască în Banatul românesc. Această delimitare a Banatului a iscat neînțelegeri între guvernele celor două state privind românii din RSCS și, respectiv, sârbii și croații rămași în Regatul României, litigii care s-au soluționat prin încheierea unor convenții de bună vecinătate și acorduri reciproce privind atât soarta românilor, cât și cea a sârbilor. În această conjunctură, mulți români din Banatul sârbesc au emigrat în România, iar minoritatea românească rămasă acolo s-a confruntat cu o serie de nedreptăți și încălcarea multor drepturi, cuprinse în lista celor „24 de plângeri“, întocmită și expusă public de Protopopul Traian Oprea din Vârșeț.¹ În etapa finală a constituirii politice și constituționale a Iugoslaviei, la 31 iulie 1945, Adunarea reprezentanților poporului din Voivodina a adoptat hotărârea ca teritoriul acesteia să intre ca provincie autonomă în componența Republicii Populare Serbia.

Cealaltă comunitate românească de pe teritoriul Serbiei se află în partea de Nord-Est a țării, de-a lungul văii râului Timoc, la granița cu Bulgaria și România, în regiunea cunoscută sub denumirea de Timocul sârbesc. Principala problemă a minorității românești din această regiune o reprezintă divizarea în ceea ce privește titulatura, în „vlahi“ și români, transpusă într-o diferență de tratament față de comunitatea românească din Voivodina. Populația românească din Timocul sârbesc este răspândită în localități cu populație compact românească (134 comune) și în altele cu populație mixtă (20 de orașe) aflate pe teritoriul a patru județe: Branicevo, Morava de Est, Bor și Zaječar.²

Regiunea Timoc se împarte astăzi în Timocul sârbesc aflat pe teritoriul Serbiei și Timocul bulgăresc (regiunea Vidin) de pe teritoriul Bulgariei. În trecut, regiunea Morava-Timoc a făcut parte din statul dac, condus de Burebista, apoi a fost cucerită de romani. Chiar și după invazia slavilor din sec. VI-VII, populația latină (numită de slavi „vlasi/vlași/vlahina“) și liturghia ortodoxă în limba daco-romană s-au menținut în zonele muntoase din regiunea Timoc. La sfârșitul secolului al XIV-lea regiunea a intrat sub stăpânirea Imperiului Otoman sub care românii timoceni au avut propria organizare administrativă și judecătorească, cu sediul Vidin. După ce Serbia a obținut autonomia în 1815, la Pacea de la Adrianopole din 1829 și prin Hătișeriful de la 1830 aceasta a cerut anexarea județelor majoritar românești

¹ Simona Costea, Bogdan Stere, „România de lângă noi“, la strabunii.wordpress.com/articole/, accesat la 12.09.2018.

² A. Bojan, „Cine sunt timoceni?“, *Neamul românesc*, 2011, la neamulromanesc.wordpress.com/, accesat la 20.09.2018.

Timoc și Craina. Preluarea acestor teritorii de la Imperiul Otoman, a dus la stabilirea a noi granițe cu Bulgaria și cu Țara Românească de atunci și despărțirea românilor care locuiau această zonă.³

După 1836, sub presiunea Bisericii Ortodoxe Sârbe, românii timoceni li se interzice folosirea limbii române. Școlile și bisericile sunt desființate, dascălii și preoții români sunt alungați și înlocuiți cu sârbi, iar „locuitorii aparținând etniei vlahă s-au prefăcut în sârbi, și-au însușit scrierea cu litere chirilice și au început să meargă la biserica ortodoxă sârbă”⁴. De atunci încolo, românii timoceni au fost supuși unei „evidente politici de slavizare și deznaționalizare” procesul de asimilare fiind unul ireversibil.⁵ Temerea autorităților sârbe că numărul mare de români care locuiau în această regiune i-ar fi îndemnat să ceară autonomia și modificarea frontierelor Serbiei, ar putea fi explicația pentru care au inițiat acest proces de asimilare a românilor prin menținerea artificială a denumirii de „vlahi”, inhibarea tradițiilor și a identității de neam, sârbizarea numelor românești și inventarea unui alfabet vlah cu litere chirilice.

Dar românii timoceni nu au fost preocupați de obținerea autonomiei românești în Timoc, nu și-au propus schimbarea frontierelor și unirea cu România, ci au dorit recunoașterea identității etnice și culturale românești și a drepturilor care le-au fost luate. Despre aceste doleanțe ale românilor scria și M. Eminescu, la 5 mai 1833, în ziarul *Timpul*: „Nu unirea cu România o vrea cineva, ci concordia deplină. Dar nația românească are o singură șiră a spinării și un singur creier. Ceea ce se întâmplă dincolo ne doare pe noi, orice injurie făcută naționalității noastre dincolo e o injurie asupra sângelui și numelui nostru. Nu cuceriri urmărim sau am urmărit vreodată, căci nu suntem nebuni, ci oameni în toată firea și-n toată mintea. Dar voim respect pentru poporul românesc pretutindenea unde se află, și nu ne este amic acela care se prefăce a măguli susceptibilitatea mare și energică a întregului popor romanic din Răsărit.”⁶

Au existat două momente în istoria românilor timoceni când a fost invocată unirea cu România. În 1919, în timpul Conferinței de Pace de la Paris, românul Atanasie Popovici, președintele Comitetului Național al Românilor din Serbia, care a condus delegația românilor din Timoc, a prezentat „Memoriul românilor din Serbia” în care cerea Marilor Puteri unirea timocenilor cu România Mare, dar fără succes. Cel de-al doilea reprezintă un caz particular când trei români timoceni (A. Butoarcă, Gh. I. Suveică și Adam Fisteș) au adresat o cerere mareșalului I. Antonescu, la 29 aprilie 1941, prin care solicitau rezolvarea problemelor românilor din Serbia prin unirea cu România. Acesta însă nu a acceptat alipirea acestor teritorii, ci a cerut înființarea unui episcopat ortodox român pentru românii din Peninsula Balcanică și respectarea drepturilor minime etnicilor români.⁷

³ Gheorghe Zbucă, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (secolele XVIII - XX)*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 1999, p. 229.

⁴ Bojan, *op. cit.*, 2011.

⁵ Ion Gherman (coord.), *Românii din jurul României*, București, Editura Vremea, 2003, p. 446.

⁶ Apud T. Nedelea, „În Serbia s-a inventat politic o nouă limbă: vlahă”, în *Revista română* nr. 2 (68) 2012, p. 1, la astra.iasi.roedu.net/, accesat la 21.09.2018.

⁷ T. Nedelea, *op. cit.*, 2012, p. 1.

În perioada postbelică, conducerea de la Moscova a impus țărilor din Europa Răsăriteană, ca problema minorităților să fie soluționată de fiecare țară care avea pe teritoriul său naționalități de altă etnie. În speță, situația etnicilor români din Serbia (Iugoslavia) trebuia reglementată la Belgrad și nu la București. Această politică a creat o ruptură între românii din țară și cei din jurul ei, contribuind la schimbarea realității etnice și istorice, a originilor sau tradițiilor comune și inducerea ideii pentru românii timoceni că sunt „vlahi/valahi” (fără a fi existat vreodată o țară cu numele de Valahia/Vlahia) sau de origine necunoscută sau slavă, în niciun caz români.⁸

Deși datele istorice confirmă originea romanității balcanice sud-dunărene a locuitorilor din Timoc, cu toate că există tratate și acorduri diplomatice bilaterale încheiate de reprezentanții guvernelor României și Serbiei, românii timoceni nu le sunt garantate drepturile specifice minorităților naționale. În concluzie, problemele cu care se confruntă românii din Timoc sunt: nerecunoașterea statutului Bisericii Ortodoxe Române de către Legea cultelor din Serbia și, prin urmare, lipsa libertății religioase; absența cadrului legal care să permită retrocedarea bunurilor care au aparținut comunității românești; situația dificilă a învățământului în limba română; disputa între asociațiile românești și cele vlahe din regiune; discrepanța dintre cadrul legal în domeniul minorității și aplicarea sa efectivă de către autoritățile sârbești.⁹

Evoluția demografică a românilor din Serbia

Conform statisticilor oficiale sârbe, din punct de vedere demografic, minoritatea de etnie română este împărțită, în vlahi și români/„vlasi” și „rumuni”. Datele statistice din anii 1866-1921 consemnau existența unui număr de aproximativ 150 000 de români în Timoc, iar conform unui spor natural minim, în următoarele decenii numărul lor ar fi trebuit să crească până la circa 350 000¹⁰. Dar numărul lor a scăzut constant după ce, la 1919, unele glasuri din Timoc au cerut unirea cu România, iar în 1946 românii își cereau drepturile etnice. Astfel, la recensământul iugoslav din 1921 nu mai figura niciun român, ci o nouă etnie – cea vlahă, cu 142 773 cetățeni, iar în urma campaniilor de convingere din partea autorităților sârbe că ei ar fi sârbi care vorbesc și o altă limbă, numărul lor s-a micșorat continuu.¹¹

Populația română din Voivodina a înregistrat în perioada 1880-1910, între 69 668 și 75 223 români¹². Surse românești din teritoriu socoteau numărul ro-

⁸ *Ibidem*, p. 2.

⁹ Camera Deputaților, „Proces Verbal al lucrărilor Comisiei pentru comunitățile de români din afara granițelor țării”, 5-7 martie 2013, la www.cdep.ro/comisii/diaspora/, accesat la 10.09.2018.

¹⁰ Gheorghe, Zbucă, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (secolele XVIII - XX)*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 1999, p. 242.

¹¹ Viorel, Dolha, „Serbia de răsărit: o mare de români”, 2003, la www.casa-romanilor.ch/romani_in_serbia_4.htm, accesat la 20.09.2018.

¹² „Românii din Serbia, pe jumătate uitați - Drepturi respectate pentru românii din Voivodina, abuzuri și ostilitate pentru „vlahii” din Valea Timocului, în *Ziua*, nr. 4071, 27 octombrie 2007, disponibil la www.ziua.ro/, accesat la 29.09.2018.

mânilor din Banat în preajma Primului Război Mondial între 700 000 și 800 000, iar recensământul oficial maghiar din 1900 oferea cifra de 584 000 de români¹³. Dacă urmărim evoluția demografică a românilor din Voivodina așa cum reiese din înregistrările autorităților de la Belgrad din 1921 până în prezent constatăm că populația română a variat numeric de la un recensământ la altul, tendința fiind de descreștere. Această descreștere demografică, practic înjumătățire a populației românești din regiune, nu poate fi explicată de reprezentanții românilor de acolo în condițiile în care, potrivit statisticilor bisericești, românii au avut o natalitate superioară celorlalte grupuri etnice din Banat. În plus, deși surse românești din Serbia consideră că peste 50 000 de români din Banatul sârbesc au emigrat definitiv sau în scopuri economice în Europa Occidentală și în alte părți ale lumii, aceleași evidențe ale bisericilor românești indică existența a cel puțin 86 000 de români la sfârșitul anilor 1990.¹⁴

Conform datelor statistice publicate de Institutul Republican pentru Statistică în 2012, în urma recensământului din 2011, pe tot teritoriul Serbiei se află, 29 332 de români reprezentând 0,41% din populația țării, precum și 35 330 de vlahi (0,49% din populație). Distribuția românilor pe regiuni este următoarea: în Voivodina sunt 25 410 români, în Belgrad și împrejurimi 1 282 români; în Serbia de Nord – 26 692; Serbia de Sud – 2 640; Serbia de Sud-Est – 35 330; Banatul de Sud – 18 000 din care 5 420 în Vârșet; Banatul de Nord – 421; Banatul Central – 4 214 români¹⁵. Date neoficiale furnizate de reprezentanții asociațiilor și organizațiilor românești din Voivodina și Timoc arată că rezultatele recensământului din 2011 nu reflectă realitatea și nu fac decât să creeze confuzii din punct de vedere demografic. Estimările neoficiale indică un număr mult mai mare al etnicilor români care trăiesc în Timocul sârbesc: până în octombrie 2011, numărul acestora era de peste 350 000, un număr mult mai mare decât arătau statisticile oficiale din care reieșea că erau doar 39 736 vlahi și români 1 476, iar în Voivodina s-ar afla între 30 000 și 40 000 de români¹⁶ sau chiar 50 000 de români cu specificația că datele de la recensământ au avut în vedere numai persoanele cu domiciliul permanent în Serbia, nu și persoanele aflate temporar la muncă în străinătate¹⁷.

În statisticile oficiale cei mai mulți români au fost înregistrați ca vlahi, iar în unele statistici se remarcă faptul că numărul vorbitorilor de limba română și care s-au declarat de etnie sârbă este cu mult mai mare decât al celor care s-au declarat vlahi (români). Aceste neconcordanțe de date își pot găsi explicația în tendința oficialităților sârbe de a scădea în mod artificial populația româno-vlahă din Timocul sârbesc (ajutate de faptul că minoritatea românească nu a avut niciun

¹³ Valentin Mic, „Românii la ultimul recensământ“, 28 decembrie 2012, disponibil la ris.org.rs/romanii-la-recensamant/, accesat la 20.09.2009.

¹⁴ Simona Costea, Bogdan Stere, *op. cit.*

¹⁵ *Recensământul populației din octombrie 2011, Date statistice recensământ 2011*, la <http://pod2.stat.gov.rs/Objavljenepublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>, accesat la 20.09.2018.

¹⁶ Ioan, Sfora, „Interviu“, 2016, la www.radioresita.ro/168550/interviu-video-audio-dr-ioan-sfera-din-banatul-istoric-o-personalitate-a-romanilor-din-serbia, accesat la 29.09.2018.

¹⁷ A. Boian, *op. cit.*, 2011.

statut și nu a beneficiat de niciun drept legal); în informațiile eronate oferite de autorități; sârbizarea numelor românești și temerea românilor timoceni de a-și declara adevărata naționalitate, cu atât mai mult cu cât după recensământul din 2011 au avut loc atacuri armate asupra unor lideri ai românilor din Timoc și Voivodina.

Educație, identitate culturală și religioasă

În privința educației, dacă în Banatul sârbesc există învățământ public cu predare în limba română (în 37 de unități, între care patru școli sută la sută românești, două licee, o școală pedagogică la Vârșeț, iar la nivel superior, româna poate fi studiată la Facultatea de Filozofie din Novi Sad), vlahii/românii din Serbia de N-E nu beneficiază la niciun nivel instituțional de educație în limba maternă.¹⁸ Constituția Serbiei și Statutul PAV (art. 24), recunosc și garantează dreptul privind folosirea oficială a limbii române împreună cu grafia latină, limba română poate fi utilizată în administrație, iar denumirile instituțiilor publice precum și numele localităților cu populație majoritar românească sunt trecute și în română. În Timoc, odată cu recunoașterea Consiliului Național al Vlahilor/Rumânilor din 2007, când s-a lăsat să se înțeleagă că limba română este limba maternă a românilor din Timoc, guvernul de la Belgrad trebuia să creeze posibilitatea predării limbii române în școlile unde românii timoceni erau majoritari. Reprezentanții comunității românești au solicitat la acea vreme Ministerului Educației din Serbia introducerea limbii române cu elemente de cultură națională în școlile cu populație românească din Timoc; ambasadorul României la Belgrad a făcut demersuri în 2010 în același sens către același minister, dar situația nu s-a schimbat. Ulterior, la insistențele României, cu sprijinul Comisiei Europene și a Înalțului Comisar OSCE pentru Minorități Naționale, Knut Vollebaek, în contextul eforturilor Serbiei de a depăși orice dificultăți în procesul de negociere a integrării europene, autoritățile sârbe, au decis, în aprilie 2013, lansarea unui program-pilot, pentru introducerea studiului limbii române, cu elemente de identitate culturală, în școli din regiunea Timoc, și nu de clase cu predare în limba română.¹⁹ Ministerul Educației de la Belgrad a schimbat legislația iulie 2013, dar autoritățile sârbe nu au urmărit derularea programului, ci au fost preocupate de introducerea „limbii vlah” și a nou-inventatului „alfabet vlah” în programa anului școlar 2013-2014. Astfel, deficitul de cadre didactice cunoscătoare native ale limbii române și standardizarea așa-zisei limbi „vlah” de către autoritățile sârbe au făcut ca problema învățământului în limba română să rămână nesoluționată. La începutul anului 2012, partidele și asociațiile românilor/vlahilor din Timoc au reacționat față de inițiativa de calificare a limbii vlah drept limbă maternă a minorității românești din Timoc,

¹⁸ Viorel Dolha, „Despre discriminarea românilor din Serbia sau despre măsuri luate recent de Serbia la nivel legislativ împotriva limbii române în timp ce mimează că depune eforturi pentru drepturile minorității române, 2014, la www.ziaristionline.ro, accesat la 19.09.2018.

¹⁹ „Eveniment istoric – primele cursuri oficiale de limba română în Timoc”, la <http://ankara.mae.ro/romania-news/2923>, accesat la 20.09.2018.

Morava, Homolie și sudul Dunării, prin proteste trimise Delegației Comisiei Uniunii Europene la Belgrad, Reprezentanței OSCE la Belgrad și instituțiilor publice din România, dar tot nu s-a schimbat nimic.

Și segmentul cultural și al mass-media, este mai bine reprezentat în Voivodina decât în Timoc, datorită faptului că presa scrisă în limbile minorităților și unele edituri sunt finanțate parțial de Guvernul PAV, așa cum este cazul săptămânalului *Libertatea* sau *Editura Fundației*. În prezent, în localitățile din Banatul sârbesc funcționează mai multe asociații și societăți, iar la nivel audiovizual, mass media românească este prezentă prin emisiuni românești la posturi TV și radio. Și în Timoc funcționează mai multe organizații/asociații nonguvernamentale, dar unele se declară a fi ale românilor, altele ale vlahilor.

La păstrarea identității românilor din Voivodina contribuie și libertatea de practicare a religiei în limba maternă în cele 40 de parohii românești în care activează 42 de preoți. În anul 2001 s-a înființat Episcopia Ortodoxă Română „Dacia Felix” (structurată în șase protopopiate) cu sediul la Vârșeț, care a fost recunoscută de Ministerul Cultelor din Serbia în aprilie 2009 și care are sub jurisdicția sa parohiile românești din Voivodina și Timoc. Începând cu anul 2006, religia în limba română a fost introdusă în școlile de stat din Voivodina.

În Timoc, abia în anul 2004 s-au reluat slujbele religioase în limba română, odată cu sfințirea primei biserici ortodoxe ridicate de preotul Bojan Aleksandrović, la Malainița (Negotin). Preotul A. Bojan și-a asumat misiunea de a apăra identitatea națională a românilor din Serbia și luptă în continuare pentru respectarea drepturilor minorității române din regiunea Timocul sârbesc. Ridicarea bisericii i-a adus preotului numeroase conflicte cu autoritățile locale, între care și o sentință de condamnare la două luni de închisoare cu suspendare, dar și cu Biserica Ortodoxă Sârbă care dorea excluderea sa din rândul clericilor. În 2008, părintele Bojan a început construirea celei de-a doua biserici, tot în localitatea Malainița, ce va constitui nucleul primei mănăstiri românești din arealul movaro-timocean; ulterior, s-au mai construit alte două biserici ortodoxe românești în Valea Moravei. În Timoc, Serbia nu recunoaște Biserica Ortodoxă Română drept cult legal, oficial, în timp ce Vicariatul sârb din Timișoara se bucură de recunoașterea din partea BOR și a statului român. Statul sârb încalcă atât Constituția Serbiei în care există înscris dreptul la libertate religioasă, cât și Legea minorităților, adoptată în anul 2002, care stipulează dreptul inalienabil al individului și al colectivității la expresia, prezervarea, cultivarea și promovarea moștenirilor specifice, naționale, etnice, culturale, religioase și lingvistice, și exprimarea lor publică.

Organizarea socio-politică și problematica minorității

Atât românii din Voivodina cât și cei din Timoc s-au implicat în activități publice și politice, înființând organizații nonguvernamentale și partide politice care să le reprezinte interesele și să le apere drepturile naționale. Primul partid al românilor din Banatul sârbesc, numit *Partidul Român*, a fost înființat la 10 februarie

1923, s-a desființat în anii '30, iar în anul 2014 a fost reînființat la cerința membrilor partidului *Alianța Românilor din Voivodina* creat în anul 2005. În prezent, *Comunitatea Românilor din Serbia* este cea mai importantă organizație a comunității românești din Voivodina care luptă pentru drepturile românilor din Serbia, fondată la 25 noiembrie 1990 și care are 36 de filiale, iar în 2010 românii au înființat asociația civică *Românii Independenți din Serbia* sub egida căreia apare revista „Glasul Cerbiciei“.

În Timocul sârbesc se derulează un proces de înființare permanentă a diverse organizații, asociații, congrese, consilii unele numite vlahe, alte române, unele având ca scop menținerea minorității valahe, altele promovând românismul. Această fragmentare în două grupări menține o dualitate neobișnuită care dovedește lipsa de unitate a românilor timoceni. Primii pași pentru afirmarea identității naționale a românilor timoceni s-au făcut odată cu apariția *Mișcării vlahilor și românilor din Iugoslavia*²⁰ și înființarea, în 1945 a ziarului „Vorba noastră“ în limba română, pe când administrația iugoslavă nu făcea deosebire între denumirea de român și vlah, dar care au fost desființate în 1948. În 1991, vlaho-românii au recreat *Mișcarea Democrată a Românilor din Serbia* și au reluat publicarea revistei *Vorba noastră*. În 2004 s-a înființat *Partidul Democrat al Românilor din Serbia* care, în urma scindării din 2013, a primit titulatura de *Partidul Neamului Românesc*.²¹ În 2018 s-a înființat *Federația Românilor din Serbia*, asociație care declară că promovează românismul și reunește șase asociații românești din Timoc. Periodic, organizațiile minorității române/vlahe din Timoc se întrunesc în cadrul *Congresului Românilor din Serbia/Congresului comunității valahe din Serbia*. La 1 decembrie 2016 s-a înființat *Uniunea Românilor din Serbia* care reunește 12 organizații și asociații românești reprezentative, atât din Timoc, cât și din Voivodina.

La începutul anilor '90, sub președinția lui Slobodan Miloșevici și după abrogarea Constituției din 1974, Voivodina a pierdut o parte din drepturile autonome, fiind afectate și drepturile minorităților etnice. După căderea regimului Miloșevici, mai ales prin Legea *Omnibus* din 2002, Voivodina a dobândit un nivel sporit de autonomie, iar prin adoptarea noului Statut din 2014, provincia a capătat o autonomie extinsă în cadrul Serbiei. Referitor la minorități, art. 6 al noului PAV recunoaște egalitatea în drepturi a minorităților naționale aflate pe teritoriul său, iar art. 7 acordă libertate lingvistică, culturală și confesională minorităților naționale. Promovarea politicii minoritare a românilor din Voivodina se făcea prin intermediul *Consiliului reprezentanților românilor din Voivodina*, înlocuit, în urma Declarației de la Belgrad din 10 mai 2004, de o nouă organizație, *Consiliul Național al Minorității Naționale Române din Serbia*, creat în septembrie 2005. Acest Consiliu îi reprezintă pe toți românii din Serbia indiferent de denumirile care li se atribuie (români/rumâni/vlahi), cuprinzându-i și reprezentanții românilor din Timoc.

²⁰ I. Gherman, *op. cit.*, p. 466.

²¹ Alexandra Georgescu, „Drăgan Demici: Alternativa românilor din Serbia va fi un nou partid românesc, puternic, în care vor intra și românii din Voivodina“, 7 iulie 2013, la <https://adevarul.ro/locale/>, accesat 20.09.2018.

După căderea comunismului și dezmembrarea Iugoslaviei, conform reglementărilor emise de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei (APCE) și a *Convenției-Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale* din 1998, statele care aveau comunități etnice în alte țări au putut prelua problematica minorităților naționale, cu condiția ca minoritatea respectivă să se regăsească etnic și terminologic, într-o țară din configurația actuală a lumii, membră a ONU. Din păcate, situația comunității românești din Timocul sârbesc a fost singulară, deoarece ei au fost asimilați de către sârbi sub denumirea de „vlahi” și nu de români.²² Din această cauză românii din Timoc nu se bucură de toate drepturile minorităților conform standardelor, legilor și Constituției statului sârb și a acordurilor bilaterale încheiate cu România. Într-un buletin oficial, editat la Belgrad, privind minoritățile din Serbia se arăta că în ceea ce îi privește pe vlahi, recensămintele sunt „dătătoare de confuzii și greu de explicat din punct de vedere demografic, (...) vlahii nu sunt reprezentați la nivelul conducerii administrative nici măcar în zonele unde aceștia sunt majoritari” și se recunoștea totodată că „membri ai acestei populații, fără îndoială, au caracteristici asemănătoare cu cele românești, iar limba și folclorul conduc spre varianta originii lor românești”, dar „reprezentanții minorității vlahе susțin originea lor română”.²³

De promovarea intereselor etnicilor vlahi/români din Timocul sârbesc se ocupă, din 2006, *Consiliul Național al Minorității Vlahе* constituit după modelul celorlalte minorități naționale, recunoscut de Guvernul de la Belgrad un an mai târziu. Această recunoaștere ar fi trebuit să însemne și acceptarea limbii române ca limbă maternă a vlahilor din Timoc, cu posibilitatea predării limbii române în școlile în care românii timoceni erau majoritari.²⁴ Același Consiliu adopta în 2012 alfabetul vlah cu grafie slavonă, iar autoritățile sârbe au calificat limba vlahă drept limbă maternă a minorității românești din Timoc. În fapt, după crearea Consiliului Național al Minorității Vlahе, s-a accentuat diferența asupra identității de român sau „vlah-rumân, legalizând practic o etnie distinctă de cea românească – etnia vlahă. Tendința statului sârb de a menține și folosi termenul de „vlah”, pentru desemnarea tuturor românilor din Timoc (și cu care mulți dintre locuitorii zonei au ajuns să se identifice) a reprezentat o piedică în recunoașterea identitară a românilor timoceni ca minoritate națională și câștigarea drepturilor specifice.

Poziția României față de comunitatea românilor din Serbia

România are un interes legitim în susținerea comunităților românești din statele care le găzduiesc, fie că sunt comunități istorice, tradiționale, fie că s-au constituit în urma migrației economice. Minoritatea românească din Serbia a reprezentat și reprezintă un subiect constant de dialog pe agenda politică și diplomatică bila-

²² T. Nedelea, *op. cit.*, pp. 1-2.

²³ Viorel Dolha, „Serbia de răsărit: o mare de români”, 2003, la www.casa-romanilor.ch/romani_in_serbia_4.htm, accesat la 20.09.2018.

²⁴ Vali Chifor, „Vlahii din Serbia recunoscuți ca minoritate națională”, 17 august 2007, la www.bbc.co.uk/romanian/news/story/2007, accesat 20.09.2018.

terală dintre România și Serbia cu atât mai mult cu cât, în calitate de membră a UE, România este preocupată de asigurarea la standard european a drepturilor persoanelor aparținând minorității române din Serbia. La rândul ei Serbia, ca stat candidat la UE, este obligată să îndeplinească criteriile de aderare, inclusiv în domeniul protecției minorităților naționale în vederea obținerii statutului de stat membru. Relațiile diplomatice dintre România și Serbia s-au stabilit la nivel de Ambasadă (București și Belgrad) și trei Consulate Generale: două ale României, la Vârșeț, în Voivodina (2005) și în localitatea Zaječar, din Timocul sârbesc (2012), altul al Serbiei deschis la Timișoara.

În cele ce urmează vom surprinde poziția statului român față de comunitatea românilor din Serbia și pașii concreți care s-au făcut în sprijinul păstrării identității etnice, culturale și religioase a românilor de acolo.

În România, problematica minorităților naționale este reglementată prin Constituție, Legea nr. 86/1945 privind statutul minorităților naționale și de alte acte interne, dar și prin documente internaționale generale ratificate de țara noastră, emise de ONU, Consiliul Europei sau Uniunea Europeană, precum *Declarația ONU cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale, etnice, lingvistice și religioase* din 1992, *Convenția-Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale* din 1998 sau *Recomandarea 1300 privind protecția drepturilor minorităților*, elaborată de statele membre ale Uniunii Europene din 1996.

Deși Serbia are o legislație care garantează drepturile tuturor minorităților naționale de pe întreg teritoriul, aceasta nu se aplică și în cazul comunității românești din Timoc din cauza menținerii dublei identități. În sprijinul reglementării situației minorităților, în anul 2002, Guvernul României și Guvernul Republicii Federale Iugoslavia au negociat și semnat la Belgrad, *Acordul privind cooperarea în domeniul protecției minorităților naționale* (intrat în vigoare la 12 iulie 2004) prin care cele două state s-au angajat să conlucreze pentru protejarea și afirmarea drepturilor specifice ale tuturor persoanelor care își asumă limba, tradițiile, cultura și spiritualitatea română, respectiv sârbă. Documentul a prevăzut instituirea unei Comisii mixte româno-sârbe care să analizeze și să rezolve solicitările punctuale ale etnicilor români din Serbia, respectiv sârbi din România. Scopul *Comisiei Mixte Interguvernamentale România-Republica Serbia privind minoritățile naționale* este de a face recomandări fiecărui guvern în parte și recomandări comune privind măsurile necesare exercitării drepturilor membrilor minorităților naționale și a protecției identității acestora, precum și propuneri de acțiuni și măsuri în beneficiul celor două minorități. Comisia Mixtă s-a întrunit pentru prima oară la 23 noiembrie 2009, la București, dar au fost discutate doar aspecte tehnice. Următoarea reuniune în plen a Comisiei Mixte a avut loc în luna mai 2011, la Belgrad, dar discuțiile pe marginea stadiului îndeplinirii obligațiilor asumate de cele două părți privind protecția minorităților naționale s-au încheiat fără adoptarea unui document oficial.

Copreședinții Comisiei, secretarul de Stat pentru Afaceri Europene, Bogdan Aurescu, din partea României și secretarul provincial pentru Cultură, Milorad

Djuric, din partea Serbiei s-au întâlnit în mai multe sesiuni de lucru în anul 2011, în vederea ajungerii la un consens privind luarea unor măsuri concrete de protejare a drepturilor și identității persoanelor aparținând minorității române din Valea Timocului. Cum Serbia întârzia să ia un angajament ferm pentru îmbunătățirea situației minorității române, cu atât mai mult cu cât în decembrie 2009 își depusese candidatura pentru aderarea la Uniunea Europeană, iar în 2012 urma să i se acorde statutul de candidat, România a profitat de acest context și, la Consiliul Afaceri Generale de la Bruxelles din februarie 2012, ministrul de Externe al României, Cristian Diaconescu, a condiționat acordarea statutului de stat candidat al Serbiei la UE de luarea unor măsuri concrete de protejare a drepturilor și identității persoanelor aparținând minorității române din Serbia. România a fost singurul stat membru al UE care cerea garanții suplimentare din partea statului sârb pentru îmbunătățirea politicii față de minoritatea românească și semnarea unui Protocol româno-sârb privind etnicii români din Valea Timocului. Serbia a fost nevoită să-și revizuiască reformele privind protecția drepturilor minorităților naționale în vederea demarării negocierilor de aderare cu UE. În acest context, la 29 februarie 2012, cele două părți au încheiat *Protocolul celei de-a doua sesiuni a Comisiei Mixte România – Republica Serbia pentru Protecția Minorităților Naționale*, semnat la 1 martie 2012 de către reprezentanții permanenți ai României și Serbiei la UE, în prezența comisarului european pentru Extindere, Stefan Fule, și a Înalțului Reprezentant al UE pentru Afaceri Externe și Politica de Securitate, Catherine Ashton, în marja Consiliului European de la Bruxelles care era în desfășurare și care a decis acordarea statutului de candidat al Serbiei pentru integrarea în UE.²⁵

Între recomandările comune făcute ambelor părți, prevăzute în Protocolul Comisiei, se numără: soluționarea problemelor care există între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Ortodoxă Sârbă; intensificarea dialogului dintre cele două autorități pentru identificarea soluțiilor în vederea asigurării exercitării dreptului persoanelor aparținând minorităților naționale de a beneficia de serviciul religios în limba maternă pe întreg teritoriul celor două state cu respectarea deplină a autonomiei celor două biserici, în conformitate cu standardele europene privind drepturile omului; semnarea unui Acord de colaborare în domeniul educației între cele două guverne; încheierea Acordului privind micul trafic de frontieră dintre România și Republica Serbia²⁶. Același Protocol conține angajamente concrete din partea Serbiei care vizează în special ameliorarea situației minorității române din Timocul sârbesc, în conformitate cu instrumentele internaționale regionale și bilaterale pe care le-a ratificat, prin: utilizarea limbii române în mod curent în Timoc, asigurarea dreptului la educație în limba maternă, acces la mass-media în limba română, dreptul la serviciu religios și libera practică a cultului

²⁵ Ministerul Afacerilor Externe, *Comunicat de presă*, octombrie 2012, la www.mae.ro, accesat la 2.10.2018.

²⁶ Protocolul celei de-a doua sesiuni a Comisiei Mixte Interguvernamentale între România și Republica Serbia privind Minoritățile Naționale, la <http://fer.org.rs/wp-content/>, accesat la 20.09.2018.

în limba maternă pentru românii din Valea Timocului, reprezentarea în Parlament a minorității române, rezolvarea problematicii proprietăților comunității române²⁷.

După acest moment, au avut loc la Haga două runde de consultări bilaterale între delegațiile celor două state, în 2012 și 2013 (la ultima participând și Înaltul Comisar al OSCE pentru Minorități Naționale, Knut Vollebaek) pentru implementarea unor măsuri convenite în Protocol – accesul la educație și la serviciu religios în limba română. România a obținut de la partea sârbă, pe lângă introducerea în programa școlară a studiului limbii române cu elemente de cultură națională în școlile din estul Serbiei, demararea rapidă a unor cursuri-pilot de limba română în școli, iar la un an de la semnarea Protocolului, extinderea de la 10 la 45 de minute a unui program TV în limba română, dar cu o arie de transmisie limitată.²⁸ Deși trebuia să se întrunească periodic pentru a evalua progresele înregistrate, activitatea acestei Comisii a fost întreruptă. În tot acest timp, diplomația română și asociațiile românilor din Serbia au reclamat la Bruxelles abuzurile împotriva libertății religioase a românilor din Valea Timocului și nerespectarea drepturilor românilor.

În 2017, România insista pentru deblocarea activității Comisiei Mixte, solicitând numirea unui nou copreședinte din partea Serbiei. Dar nici după numirea, în 2018, a noilor copreședinți ai Comisiei Mixte, secretarul de Stat Ivan Bošnjak (Serbia) și secretarul de Stat George Ciamba (România) lucrurile nu s-au îndreptat în direcția clarificării statutului minorității românești din Timocul sârbesc, menținându-se dificultățile în domeniul religios și al educației. Cei doi oficiali s-au întâlnit în zilele de 18-19 septembrie 2018 și au agreeat reluarea reuniunilor la nivelul secretariatelor, la București, în luna octombrie 2018, urmând să se întrunească în cadrul unei sesiuni plenare în toamna anului 2018, pentru evaluarea angajamentelor asumate prin Protocol și identificarea măsurilor suplimentare necesare consolidării regimului de protecție al drepturilor persoanelor aparținând minorității naționale române din Serbia²⁹.

Un alt demers al României privind problematica minorității românești din Serbia a avut loc în anul 2008, în contextul în care autoritățile de la Belgrad nu recunoșteau sinonimia vlah-român, menținând astfel existența a două etnii. La 1 octombrie, raportorul german Jurgen Herrmann a depus la Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei (APCE) un *Raport privind nerespectarea drepturilor românilor din Serbia* (documentul 11528) întocmit de un grup de europarlamentari români. Raportul făcea referire la standardele duble aplicate de autoritățile sârbești în cazul comunităților românești din Voivodina și Timoc. Invocând principiul enunțat în art. 3 al *Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale*

²⁷ *Idem*.

²⁸ Viorel Dolha, „Despre discriminarea românilor din Serbia sau despre măsuri luate recent de Serbia la nivel legislativ împotriva limbii române în timp ce mimează că depune eforturi pentru drepturile minorității române”, 2014, la www.ziaristionline.ro, accesat la 19.09.2018.

²⁹ Romanian Global News, „Ce s-a discutat în cadrul vizitei în Serbia a secretarului de Stat George Ciamba”, 20 septembrie 2018, la www.rgnpress.ro/rgn_18, accesat la 20.09.2018.

și reafirmând că orice tentativă de impunere a unei identități unei persoane sau unui grup de persoane, este inadmisibilă, APCE a emis *Rezoluția 1632/2008 cu privire la drepturile minorității române din Timocul sârbesc*, care demonstrează că românii și vlahii sunt aceeași etnie. Folosind sintagma „minoritatea valahilor/românilor“, textul rezoluției contrazicea ideea susținută de Serbia că ar exista două minorități. De asemenea, rezoluția constata că minoritatea românilor din estul Serbiei este defavorizată față de cea din Voivodina și recomandă autorităților sârbe să coopereze deopotrivă cu Biserica Ortodoxă Sârbă și Biserica Ortodoxă Română pentru găsirea unei soluții practice de natură să facă efectivă libertatea religiei și în această parte a țării, să ia măsurile necesare pentru garantarea efectivă a drepturilor minorității valahilor/românilor care locuiesc în estul Serbiei (accesul la învățământ, la presă și la administrație publică în limba lor maternă), să aibă un tratament egal față de minorități și să adopte o lege a discriminării. Însă, în urma unui amendament propus de Serbia, și admis de APCE, sintagma inițială „minoritatea română/vlahă“, a fost modificată în „minoritatea română și vlahă“, menținând în continuare confuzia. Un alt grup de europarlamentari români a introdus, la 29 aprilie 2010, un nou amendament prin care solicita APCE ca Serbia să respecte drepturile minorității române.³⁰ După ce, la începutul anului 2012 fusese votată introducerea alfabetului vlah cu litere chirilice și calificarea limbii vlah drept limbă maternă a minorității românești din Timoc, la 25 ianuarie 2012, APCE votează Rezoluția 12813/2012, ca amendament la Rezoluția 1632/2008, prin care consfințește limba vlahă în școlile și mass-media din Timoc. Astfel, recunoașterea s-a făcut la nivel de minoritate vlahă cu limba maternă română, și nu de minoritate română.

România susține și finanțează o serie de proiecte pentru afirmarea spirituală, educațională și lingvistică a comunității de români din Serbia, atât prin intermediul unor instituții guvernamentale cât și nonguvernamentale, precum Ministerul Românilor de Pretutindeni, Institutul „Eudoxiu Hurmuzachi“ pentru Români de Pretutindeni, Ministerul Afacerilor Externe, Ministerul Educației Naționale, Ministerul Culturii și Identității Naționale. Alte contribuții în domeniul sectorial pentru stimularea legăturii etnicilor români cu România sunt Academia Română, Institutul Cultural Român, Biserica Ortodoxă Română, Societatea Română de Radiodifuziune și Societatea Română de Televiziune etc. Alături de aceste instituții, Agenția de presă a românilor de pretutindeni, *Romanian Global News* și Fundația Națională pentru Români de Pretutindeni (care are și un birou în Serbia) contribuie atât la informarea comunităților românești din Serbia, cât și a românilor din țară, în vederea întăririi legăturilor firești între românii din ambele state, organizează evenimente științifice și culturale, promovează programe educaționale etc.

România și-a însușit modul european în soluționarea problemei minorităților naționale, însă nu același lucru putem spune despre modul în care autoritățile din

³⁰ T. Nedelea, *op. cit.*, 2012, p. 2.

Serbia înțelege să trateze comunitățile etnice românești de pe teritoriul lor. România alocă etnicilor sârbi din România suma de 700 000 euro, în timp ce Serbia repar-tizează pentru etnicii români care trăiesc acolo suma de 60 000 euro, deși numeric, minoritatea română din Serbia este mai mare decât minoritatea sârbă din România.

BIBLIOGRAFIE

- Bojan, Aleksandrovic, „Cine sunt timoceni?“, *Neamul românesc*, 2011, la neamulromanesc.wordpress.com/, accesat la 20.09.2018.
- Camera Deputaților, „Proces Verbal al lucrărilor Comisiei pentru comunitățile de români din afara granițelor țării“, 5-7 martie 2013, la www.cdep.ro/comisii/diaspora/, accesat la 10.09.2018.
- Chifor, Vali, „Vlahii din Serbia recunoscuți ca minoritate națională“, 17 august 2007, la www.bbc.co.uk/romanian/news/story/2007, accesat 20.09.2018.
- Constantinescu, N. A., *Chestiunea timoceană*, București, Editura Litera, 2000.
- Costea, Simona, Bogdan Stere, „România de lângă noi“, la strabunii.wordpress.com/articole/, accesat la 12.09.2018.
- Dobrescu, Emilian M., „Comunitățile de români din afara granițelor țării“ (I), *Revista Română de Sociologie*, anul XIX, nr. 3-4, pp. 267-288, București, 2008, la www.revistadesociologie.ro, accesat la 20.09.2018.
- Dolha, Viorel, „Despre discriminarea românilor din Serbia sau despre măsuri luate recent de Serbia la nivel legislativ împotriva limbii române în timp ce mimează că depune eforturi pentru drepturile minorității române“, 2014, la www.ziaristionline.ro, accesat la 19.09.2018.
- Dolha, Viorel, „Serbia de răsărit: o mare de români“, 2003, la www.casa-romanilor.ch/romani_in_serbia_4.htm, accesat la 20.09.2018.
- Gherman, Ion (coord.), *Românii din jurul României*, București, Editura Vremea, 2003.
- „Eveniment istoric – primele cursuri oficiale de limba română în Timoc“, la <http://ankara.mae.ro/romania-news/2923>, accesat la 20.09.2018.
- Georgescu, Alexandra, „Drăgan Demici: Alternativa românilor din Serbia va fi un nou partid românesc, puternic, în care vor intra și românii din Voivodina“, 7 iulie 2013, la <https://adevarul.ro/locale/>, accesat 20.09.2018.
- Mic, Valentin, „Românii la ultimul recensământ“, 28 decembrie 2012, disponibil la ris.org.rs/romanii-la-recensamant/, accesat la 20.09.2009.
- Ministerul Afacerilor Externe, *Comunicat de presă*, octombrie 2012, la www.mae.ro, accesat la 2.10.2018.
- Nedelea, Tudor, „În Serbia s-a inventat politic o nouă limbă: vlahă“, în *Revista română* nr. 2 (68)/2012, la astra.iasi.roedu.net/, accesat la 21.09.2018.
- Protocolul celei de-a doua sesiuni a Comisiei Mixte Interguvernamentale între România și Republica Serbia privind Minoritățile Naționale*, la <http://fer.org.rs/wp-content/>, accesat la 20.09.2018.
- Recensământul populației din octombrie 2011, Date statistice recensământ 2011*, la <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenjePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20prirodnost-Ethnicity.pdf>, accesat la 20.09.2018.
- Romanian Global News, „Ce s-a discutat în cadrul vizitei în Serbia a secretarului de Stat George Ciamba“, 20 septembrie 2018, la www.rgnpress.ro/rgn_18, accesat la 20.09.2018.
- Romanian Global News, *Istoria vie a comunităților românești de pretutindeni în știri, 2004-2005*, vol. I, București, Editura Balcanii și Europa, 2007.
- „Românii din Serbia, pe jumătate uitați – Drepturi respectate pentru românii din Voivodina, abuzuri și ostilitate pentru „vlahii“ din Valea Timocului“, în *Ziua*, nr. 4071, 27 octombrie 2007, disponibil la www.ziua.ro/, accesat la 29.09.2018.

- Roșioru, Antuanela „România pledează pentru respectarea drepturilor minorității române, la aceleași standarde, pe întregul teritoriul Serbiei“, 20.09.2018, la www.timpromanesc.ro/, accesat la 2.10.2018.
- Sfora, Ioan, „Interviu“, 2016, la www.radioresita.ro/168550/interviu-video-audio-dr-ioan-sfera-din-banatul-istoric-o-personalitate-a-romanilor-din-serbia, accesat la 29.09.2018.
- Stamin, Liviu, „Interviu cu Părintele Protopop Boian Alexandrovici, arhiepiscop de Dacia Ripensis“, în *Glasul Cerbiei*, nr. 5, anul II, 2011, pp. 20-22, la <http://ris.org.rs/PDF/Cerbicia-5.pdf>, accesat la 11.10.2018.
- „Un Protocol de ochii lumii – angajamentele Serbiei, nerespectate“, 23.03.2016, la www.balcanii.ro/2016/03/, accesat la 2.10.2018.
- Zbucea, Gheorghe, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (secolele XVIII-XX)*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 1999.